

Pozitiwizmiň pygambersumagy: Ogýust Kont

Category: Filosofiýa, Kitapcy
написано kitapcy | 24 января, 2025

Pozitiwizmiň pygambersumagy: Ogýust Kont POZITIWIZMIŇ
PYGAMBERSUMAGY: OGÝUST KONT

Soňky döwürlerde käbir kişiler we toparlar yslama garşy pozitiwizmi öňe sürýär hem-de özlerine pozitiwist hökmünde baha berýär. Pozitiwizmiň nämedigine düşünmek üçin, ilki bu akymyň esaslandyryjysy Ogýust Kontdan söz açmak gerek.

Fransuz filosofy Kont 1798-nji ýylda dünýä indi. Kakasy bankda kassir bolup işleýärdi, ejesi bolsa öý hojalykçy dindar aýaldy.

Dokuz ýaşynda ýaşayan şäheriniň kolležinde okap başlady. Uçursyz zehini bilen çalt göze ildi. On dört ýaşynda dürli sebäpler ara düşüp maşgalasyndan aýryldy we yňdarma respublikaça öwrüldi. Tertip-düzgüne eýerip ýaşamagy we häkimiýeti halamaýardy, özüne aşa bermek bilen bir hatarda hemmeleriň özüne gulak asmagyny isleýärdi.

Matematika boýunça köpleriň ýetip bilmejek üstünligine ýetdi, netijede ýaňy 16 ýaşanda Parižiniň Politehniki institutynyna ekzaminsiz kabul edildi. Ol bu ýerde diňe okuw sapaklary bilen däl, dürli pikirli akyldarlaryň kitaplary bilenem içgin gyzyklandy. Okuwda Sent-Simonyň pikirlerini ýaýmaga dyrjaşdy. Kursdaşlary bilen birlikde professorlaryň birini sylaman, göwnüne degendigi we düzgün-tertibi bozýan hereketleri edendigi üçin hökümet instituty wagtlaýyn ýapdy. Kont polisiýa tarapyndan maşgalasyna tabşyryldy.

Maşgalasynyň närazy bolandygyna garamazdan Pariže dolanyp baryp, biologiýa bilen gyzyklanypdyr. Sent-Simon bilen tanşyp,

ýedi ýyllap onuň ýanynda gezipdir. Onuň halypasy bilen arasynda kyrk ýaş tapawut bar eken. Emma Sent-Simonyň şägirdini buýruk berip, ytagat etdirjek bolşy, Kontyň bolsa tertipsizligi we özüne aşa ýokary baha berýän biridigi sebäpli, soňabaka oňuşman başlapdyrlar, ahyrynda her kim öz ýoluna gitmeli bolupdyr.

Kont betbagt we gowşak adam bolupdyr. Ol köçede ýatyp-turup ýören bir jelebe öýlenip, ony ýola salmaga we geçmişini unutdyrmaga dyrjaşypdyr. Maddy ýeter-ýetmezçilik, dawa-jenjel bilen dowam eden bu ýaşaýşyna ene-atasý başdan razy bolmandyr. Ol dosty Walata ýazan hatynda nikalap aýalyndan gözlän zatlaryny tapmandygyny ýazypdyr, özi aýtmyşlaýyn onda «ýürek pidakärligi, häsiýet mylaýymlygy, äriniň aýdanlaryna sabyr-takat edip biljek şahsyýet» bolmandyr. Şonuň üçinem bagtly durmuş gurup bilmändir. Aýaly bilen ýaşaşyp başlan birinji ýylynda eýýäm «iň zalym duşmana-da bular ýaly betbagtlygyň rowa görülmejegini» ýazypdyr.

Kont gününü dolamak üçin «pozitiw pelpese derslerini» bermäge başlapdyr. Bu dersiň esaslary metafizikada, ýagny, imana we ynanja garşy göreşmekden ybaratdy. Onuň pikirçe hakykatyň ölçeği metafizikadan mahrum bolmakdy. Ýagny, tejribe edip görmegiň çäklerine girmeýäm we tejribe etmek arkaly subut edilmedik hiç bir mesele adam aňyny meşgul etmeli däldi.

Kont sapak okadyp durka, birdenkä essi aýylyp, dälireýän ýaly bolardy. Çagalygyndan bäri dynuwsyz okap-pikirlenip gelýändigigi hem-de çepiksije aýalynyň çemesizligi onuň aklyny üýtgedipdir. 1826-njy ýylyň 24-nji aprelinde ol öýünden gaçyp gaýdýar. Söbügini sypdyrmadyk aýaly ony bir kölüň boýundan tapýar. Ol ýerde aýlanyp ýörkäler Kont ýene üýtgeýär, ýüzüp bilmeýänem bolsa köle özüni oklaýar. Aýaly ony zordan diýen ýaly gark bolmakdan halas edýär. Emma ol mundan soň guduzlan ýaly bolýar, gyssagly dälihana salynýar. Ýedi aýlap dälihanada ýatansoň, aýalynyň haýyşy bilen öýüne dolanyp barýar. Ýöne ol barybir doly düzelişmändir. Nahar iýip durka, birdenkä aş pyçagyny alyp stola sünjüpdür, käte belent ses bilen Gomerden parçalar okapdyr we özüni Sena derýasyna oklajak derejä ýeten melanholik ahwallara uçrapdyr. Ol diňe 1828-nji ýylda özüni dürsäp bilipdir we 1829-njy ýylyň ýanwar aýynda täzedan ders bermäge başlapdyr.

1834-nji ýylda aýaly Konty taşlap gidipdir. Emma olar birnäçe ýyllap hat alşypdyr. Baý adamlardan toplan maddy kömekleri

bilen gününü dolaýan Kont şol ýyllar özüni gowy görýänleriň we sylaýanlaryňam gaharyny getirip, howpurgadyjy çöküşlige tarap taýmaga başlapdyr. 1845-nji ýylda äri türmede oturan 30 ýaşly aýala sataşypdyr. Şol wagtyň kanunlaryna laýyklykda äriň türmedekä aýrylyşmak mümkin däl eken. Filosof bu ýaş aýala aşyk bolupdyr. Mundan beýläk ony görmese, duşuşmasa, oňa ýazmasa günü geçenokdy. Bir ýylda 181 gezek hat ýazan Klotildasy inçekesel zerarly, ertesi ýyl aradan çykypdyr.

Onuň ölüminden soň Kontyň platonik söýgüsi möwjäp, ýetjek derejesine ýetipdir. Ol indi diňe merhum söýgülisiniň ýatlamalary bilen ýaşapdyr, ony çokunarlyk derejede söýüpdir. Kont ölýänçä tegelek on üç ýyl «goraýjy perişdeleriň iň ulusy» diýip atlandyran bu zenanyň ýatlamak üçin günde üç wagtyna doga okapdyr. Daň bilen 05:00-da turup, uly hormat bilen Klotildanyň dynç alýan diwanynyň önünde dyzyna çöküpdir we kyrk minuda çenli sene yzygiderlilik bilen söýgülisi bilen geçiren pursatlaryny ýatlap, göz önünde janlandyrmaga çalşypdyr. Bile oturan stoluna gül desselerini goýupdyr, özi üçin möhüm hasaplaýan duşuşyk günlerini belläpdir, günüň iki sagadyny söýgülisine bir tüýsli ybadat we seremoniýa bilen geçiripdir.

1849-1850-nji ýyllarda onda birnäçe geňsi duýgularyň ornandygy görülýär. Kont käbir geň-taňsy synanşyklara girişýär. Ol indi «ynsanperwerlik dini» atly pozitiw din gurandygyny yglan edipdir. Rus patyşasyna we Osmanly döwletiniň baş wezirine hat ýazyp, olary bu dine çagyrypdyr. Ol indi özüni pygamber hasaplap başlapdyr. Özüne iman edenleri dolandyrmaga dyrjaşypdyr. Uýýan wasany (ikony) bolsa ynsanperwerlikdir: Geçmiş, hal-ahwaly we geljegi bilen nazara alnan adamzada tutuşlaýyn baha berilende «Beýik barlyk» orta çykýar, muňa çokunmak we ybadat etmek gerek. Kont bu diniň guramalaryny, papalygyny, munuň ygtyýarlaryny, hatda oturjak ýerini, pozitowçi ybadathananyň meýilnamasyny, ýyllyk kalebdaryndaky 13 aýyň 13 beýik şahsyýetiň adyny götermegini, olaryň haryrasyna gurlan ybadathanalary birin-birin ýazdy. Ynsanperwerligi otuz ýaşly zenan (bu gürrüňsiz, onuň Klotildasy) hökmünde suratlandyrdy. Onuň dininde ýylda 84 sany baýram günü, 9 sany gurbanlyk günü bolmalydy, çokunmak yşaratynyň ýerine başga yşaratlar edilmelidi.

Kontyň dininiňem edil ýoýulan hristianlyk ýaly «üçlügi», bu diniňem apostollary, hatda aforozlary (nälet okalmalyly)

bar. Ynsanperwerligiň iň uly ganym duşmany hökmünde şeýtanyň deregne Napoleon Bonaparta nälet okamagy ündäpdir.

Kontyň «ynsanperwerlik dini» ady bilen guran bu dini buthananyň hüjümine uçramagy bilen bir hatarda akyldarlar tarapyndan halanylmandyr. Buthana bu akymy küpür we hudaýtanamazlyk hasaplapdyr. Akyldarlar bolsa bu diniň tersine çöwrülen katoliklikdigini aýdýardylar. Žan Mari Gýuýo Kontyň dini häsiýetli sistemasyny tankyt edip, şeýle ýazyppy: «Pozitiw ylymlar bilen durmuşyň nikasyndan din dogmaýar, dini seremoniýalar başga zat bolmadyk kontizm ruh gidenden soň tende ýaşaýşy saklamaga synanyşmaktan ybaratdyr».

Ernest Renan Kontdan söz açanda: «200 ýyl bäri birnäçe bilimli adamlaryň özi ýaly görüp, düşünyän hakykatlaryny ýaramaz fransuz dilinde beýan edendigi üçin Konta beýik adam diýmegi meniň gaharymy getirýär» diýýärdi.

Uly umyt-arzuwlaryň kül-külüne düşüp başlan badyna, Kontyň täzedan akly üýtgep başlapdyr. Aň çökündisini we duýgy tolgunmasyny başdan geçiripdir. Guran pozitiw sistemasyna doly çapraz gelýän hereket bilen mistiki we metafiziki bolşy ýaly-da geňsi din oýlap tapan filosof 1857-nji ýylyň 5-nji sentýabrynda ynsanperwerligiň simwoly we wekili hasaplap, «Uly barlyk» adyny befend Klotildasynyň stolunyň önünde iň soňky seremoniýasyny ýerine ýetirip duran wagty aradan çykdy.

Jemil Meriç «Žurnalynda» Konta şeýle baha berýär:

«Kont ýigrimi ýaşynda institutdan kowlupdyr. Şol iktarada kimdigi belli däl bor aýala çaga dogurdypdyr. Meýhana kürsäp giren ýaly sent-simonizme giripdir. Soňra başga bir jelebe sataşypdyr. Oýnaşy hökmünde gezen aýaly bilen nikalaşandan soň, dälhana giripdir, ol ýerden çykansoň dini nika gyýdyrypdyr. Sena derýasyna özüni oklapdyr, hernä, halas edipdirler. Kyrk alty ýaşynda akly-huşy duruşansoň, otuz ýaşly başga bir jelebe düşüpdyr. Kyrk ýedi ýaşynda ol aýaly-da ýitiripdir. Awtobiografiýa ýazyjylaryň biri ol biçäräni Kontyň özi öldürdi, ýalňyş dermanlary içirip öldürdi diýip ýazyppdyr. Dünýä ähli ýurdunda bular ýaly adamyň orny ýa dälhana, ýa türme. Şeýle-de bolsa, Ogýust Kont düşünje taryhynyň iň başynda ýerini tapypdyr».

Kontyň pikirçe metafizikanyň geregi bolmaly däl, onuň ýerini pozitiw ylym almalydy. Muny aradan geçen şunça wagtyň dowamynda tejribe, ylym we taryh ýalana çykardy. Tersine, politiw ylym we maglumatlarymyz ösdügiçe metafizika bolan

mätäçligimiz barha artýar.

Ýurdumyzda-da Beşir Fuat, Ahmet Ryza, Zyýa Gökalp ýaly birnäçe şahs pozitiwizmiň täsirinde galypdyr, özleriçe onuň wekilçiligini edipdir. Respublika döwründe bolsa, pozitiwist garaýyş iň gödek görnüşde aňlara we guramalara aralaşma mümkinçiligini tapypdyr, göýä özbaşdak iman sistemasyna öwrülipdir: Taryha hüjüm edýänem muňa arkasyny daýapdyr, yslamyýete dil uzadanam bu garaýyşa goldanypdyr, ylym-bilim üçin, akyl-paýhas we pozitiwizm üçin hereket edýän gymmatlyklary we ynançlary ýykyp-ýumurmak isleýänler amatly pursat we mümkinçilik tapypdyr.

Kyrkynjy ýyllardan bäri Türk Milli bilim ulgamynda, medeniýetinde, düşünje we sungat ugurlarynda, ýokary okuw jaýlarynda Kont giňişleýin öwrenilip gelindi. Kontyň eserlerine, biz söz bilen aýdanda «Pozitiwizmiň ylmyhalyna» aýratyn gyzyklanma bildirilipdir. «Yslam ylmyhalynyň» ýerine bu kitap neşir edilip ýaýradylypdyr. Munuň netijesinde-de dar dünýägaraýyşly, adama, medeniýete, taryha ýöntem we negatiw baha berýän, öz medeni gymmatlyklaryna duşman bolan geňsi aňyýet orta çykypdyr. Türk medeni durmuşynyň şeýle aňyýet zerarly uçran ýitgisi howpurgadyjy derejä çykypdyr diýsek öte geçdigimiz bolmaz. Üstesine, pozitiwizmiň giňden wagyz edilýändigine garamazdan ylymda we tehnikada öwrenişiň, gözleg-agtaryşlaryň we oýlap tapyşlaryň bolmazlygy üstünde aýratyn durlup geçilmeli meseledir.

«Ynsanperwerlik dinini» gurmaga synanşan pozitiwizmiň pygambersumagy Ogýust Kont aslyýetinde aklyndan azaşan telbäniň biridi. Onuň durmuşy-da görşüňiz ýaly ybrat alarlyk hekaýatlardan doly.

• ÇEŞMELER

[1] Ysmaýyl Kylllyogly «Pozitiwizm», Sosial ylymlar ensiklopediýasynyň içinde. «Risale» neşirýaty.

[2] S.Haýri Bolaý «Pelsepewi doktrinalar sözlügi», «Akçağ» neşirýaty.

[3] Thema Larousse Ansiklopedisi. «Milliyet» neşirýaty.

[4] «Sosiologik düşünjäniň Evreleri» Türkiýäniň «İş» bankynyň neşirýaty.

[5] Adnan Adywar «Ylym we din», «Remzi K» neşirýaty.

[6] Jemil Sena «Filosoflar ensiklopediýasy», «Remzi K»

neşirýaty.

[7] Orhan Hançerliogly «Rublim sözlügi», «Remzi» neşirýaty.

[8] Nihat Keklik «Filosoflaryň aýratynlyklary», «Doğuş» neşirýaty.

[9] Bedia Akarsu, «Döwürdeş pelsepe», M.E.Y.

[10] Jemil Meriç «Žurnal», «İletişim» neşirýaty.

Sefa SAÝGYLY,

professor. Filosofiýa